

Om kradsetrang og udsigelsespositioner i Klaus Rothsteins *Den sorte mand. Racisme, woke og hvidhed i dansk litteratur*

Klaus Rothstein: *Den sorte mand. Racisme, woke og hvidhed i dansk litteratur*, 204 sider. København: Gads Forlag, 2023.

At der ikke skulle være forskel på mænd og kvinder, er “en leg, vi godt kan lege”, proklamerede Sofie Linde i sin tale om den amokløbne kønsdiskrimination i mediebranchen i 2020, der for alvor bragte MeToo-bevægelsen til Danmark. Formuleringen dukker frem i min hukommelse, fordi det er sådan, jeg har det efter at have læst Klaus Rothsteins bog *Den sorte mand. Racisme, woke og hvidhed i dansk litteratur*. Som om det er en leg, vi leger. En på forhånd indstuderet koreografi, der dikterer argumenternes udfoldelse og dom over, hvem der har ret. Den forløber nogenlunde sådan her: Klaus Rothstein skriver en bog om repræsentation af sorte mennesker i litteraturen. Klaus Rothstein forventer, at mange vil blive fornærmede over hans ublu gengivelse af racistiske termer. Kritikere og læsere bliver fornærmede. Et voilà! Klaus Rothstein får bevist, at vi er nogle skrøbelige snefnug, der ikke forstår, at “kunst skal gøre ondt for at gøre godt”. Og så er den potte ude. Til Klaus Rothsteins og andre forfægttere af det frie ords fordel.

Men jeg vil ikke lege med. I stedet foreslår jeg, at vi starter et andet sted: For hvad hvis vi ikke leger fornærmelseslegen, men i stedet leger, at vi er til seminar om udsigelsespositioner på litteraturstudiet? Her kan vi lege, at forelæseren spørger de studerende, hvordan man afgør, hvorfra der tales i en litterær tekst – og til hvem der tales. En studerende vil måske vove pelsen og foreslå, at man for eksempel kan kigge på, hvem udsigelsessubjektet – stemmen i teksten – opfatter sig selv som beslægtet med, med andre ord, hvem subjektet påkalder som et “vi”. Lad os overføre diskussionen på *Den sorte mand*. Hvilken tales der? Til Rothsteins ros er han ikke bange for at tone rent flag. Han er en hvid, midaldrende mand med kulturel kapital, der giver sig i kast med et sensitivt emne uden at skele til velmenende råd om at “inddrage sorte konsulenter” (s. 11) eller såkaldte “sensitivity readers”. Fair nok. Det interessante er imidlertid, hvem Rothstein gestalter som et “vi”, og hvem der tales *til*. Han begynder tidligt i teksten med at udstikke en retningsvisende problematik: “Hvad gør vi med den litteratur, der stadig har kunstnerisk og litteraturhistorisk gyldighed, uanset hvor smertefuld læsningen måtte være for nogen?” (s. 30).

Underforstået: Hvad gør vi – hvide velmenende mennesker – med de dele af kulturen, vi gerne vil bevare, men som “nogen” finder anstødelig eller sårende? Det er muligt, Rothstein ikke har overvejet det, men her etableres tydeligvis et hvidt “vi” over for “de andre”. En klassisk orientalistisk manøvre, der udgrænser dem, som

ikke er hvide, og som Rothstein sikkert ikke har dårlige hensigter med, men som immervæk er problematisk. Den implicitte læser af bogen tilhører dermed det bekymrede, kulturbevaringsinteresserede menneske – vi'et – imens termen “nogen”, de være sig hvide woke-tilhængere eller etniske minoriteter, står uden for bogens strukturelle ramme. Rothstein gentager manøvren flere gange, blandt andet når han konstaterer, at “der er grænser for, hvad vi ved, og – især – hvad vi erfarer, om de andres liv” (s. 166). Meget mere tydeligt kan man vist ikke udtrykke, at bogens vi er kridhvidt. På et tidspunkt går han endda så vidt som til at kalde de Dansk Vestindiske Øer for “vores besiddelser” (s. 182). Hvor inkluderet mon en dansk-caribisk person føler sig i dén formulering?

Som hvid kvinde har jeg lært det på den hårde måde. For år tilbage skulle jeg skrive et kapitel om Yahya Hassan og den amerikanske (sorte) forfatter Ta-Nehisi Coates til min ph.d.-afhandling om anerkendelseskampe i litteraturen og fremlagde i den anledning en tentativ problemformulering for min (britisk-amerikanske) vejleder Rita Felski. “Hvordan kan litteraturen informere og nuancere vores blik på etniske minoriteters liv og give os indsigt i, hvordan det føles at kæmpe for anerkendelse?”, ville jeg vide. Hvorefter Felski kiggede på mig, som om jeg var idiot. “Who’s the we here?”, spurgte hun. “Don’t you think minorities read books?” Jeg sad tilbage med røde ører og følte mig totalt afklædt i en pinlig og afstumpet fordom om, at skønlitteratur tjener et voyeuristisk formål om at give “os” – de hvide og privilegerede – indsigt i de “andres” liv. En fordom der, hvis man tager den et skridt videre, implicerer, at hvide mennesker er den læsende, kulturelle klasse, som andre mennesker ikke kan blive en del af – hvad Felski også mere end antydede.

Den sorte mand. Racisme, woke og hvidhed i dansk litteratur hviler tungt på en sådan binær logik (som jeg selv ubevidst havde internaliseret) i sin udforskning af et territorie, som “nogen” finder smertefuldt, og som “vi” derfor bliver nødt til at gå en pinefuld smal balancegang igennem med henblik på at styre uden om både kunsthistorisk puritanisme og uredigeret racisme – uden at ofre hverken kunstens frihed eller principper om mellemmenneskelig retfærdighed undervejs.

Så langt så godt. Hvis jeg tvinger mig selv til at se bort fra den udsigelsesmæssige privilegieblindhed (for ja, det er det, der er tale om – og det kan man godt pege på uden at være krænkelssparat censurritter, men snarere en detaljeglad litterat), kan jeg vælge at fremhæve bogens kvaliteter, og de er der da. Bogen rummer et rigt tværsnit af dansk litteraturhistorie og giver – ofte skræmmende – eksempler på repræsentationen af sorte mennesker i symbolsk og tematisk forstand i dansk prosa, børnelitteratur og lyrik – med enkelte afstikkere til udenlandske eksempler. Vi kommer igennem alt fra molbohistorier og Halfdan Rasmussen over H.C. Andersen til Martin A. Hansen, Karen Blixen og Christina Hagen. På den måde udfører bogen et væsentligt og oplysende arbejde, som kan gøre os alle klogere, uden at jeg ved, om det har været forfatterens ærinde: Den henleder læserens opmærksomhed på, hvor stereotypiserende, groft og fornedrende sorte mennesker er blevet fremstillet igennem litteraturhistorien. Og det er barske løjer, kan jeg hilse og sige. Rothsteins stil er overflyvende, citatmættet, associerende og som sådan ikke stramt komponeret, men det vil jeg nu ikke klandre ham for. I min optik mangler der bøger, der tør give sig i kast med mange forskellige litterære værker og historiske perioder på én gang

– bøger der tør hoppe ud af universitetsopgavens credo om at fokusere dybt på få værker – og det gør muligvis læseoplevelsen lidt flaksende, men det bliver aldrig kedeligt.

Hvad jeg til gengæld opfatter som bogens eksplicite ærinde – at gøre op med tidens politisk korrekte mantra om at “purificere” og redigere kunstværker – lykkes dog ikke. Jeg føler mig alt andet end kaldet til at købe en antikvarisk udgave af *Lystige Viser* og læse dem højt for min toårige; brugen af enfoldiggørende og generaliserende sprogbrug fra svundne tider er simpelthen kvalmende. Og nej, jeg går ikke ind for censur, men valgfrihed har vi da. Jeg føler mig ikke desto mindre kaldet til at pointere, at hele diskussionen om, hvorvidt hvide mennesker kan bruge n-ordet – der løber som en rød tråd gennem flere kapitler – er fortærsket og faktisk også infantil i den forstand, at den demonstrerer, hvor lidt hvide mennesker er vant til at blive nægtet noget. “Det er et smertepunkt i sproget”, fremfører Rothstein, “vi ikke [kan] lade være med at kradse i” (s. 177). Har Rothstein mon overvejet, hvorvidt det bare er ham, der ikke kan stille sin kradsetrang? Som førnævnte Ta-Nehisi Coates har bemærket, er det faktisk en god øvelse for hvide mennesker at opleve, hvordan det føles, at nogle ting – inklusive ord – ikke tilhører dem. At afstå fra at bruge fornedrende ord om andre kan nemlig give hvide en lille flig af indsigt i de mange ting, du ikke “må” som sort person: Tag en hættetrøje på og gå igennem et fint kvarter, og du vil – i store dele af verden – være i fare for at blive dræbt. Ræk hånden ned i lommen efter en pose slik, og folk vil automatisk opfatte dig som en trussel. Ifør dig opsigtsvækkende tøj, og du vil straks blive ført til side i lufthavnen. Erfaringer hvide mennesker er lykkeligt fri for. Måske hvide mennesker lige kan klare at lade være med at bruge ord, som forbindes med slaveri, vold og umyndiggørelse med tanke på den verden af forbud, sorte mennesker navigerer i?

Endelig kan man spørge sig selv om, hvorfor Rothstein har valgt at gennemgå dansk litteraturhistorie, når han i sidste ende virker mest interesseret i at diskutere den i høj grad nordamerikanske debat om, hvem der må sige hvad om hvem. I den sammenhæng kan det også undre, at han ikke reflekterer over, at det i en amerikansk kontekst i høj grad er dem, der betegner sig selv som anti-woke, der ønsker at censurere og bortskaffe bøger og kulturprodukter, de ikke billiger. I flere sydstater er det blevet forbudt at undervise i kritisk raceteori – en klassisk “woke” disciplin – ligesom man fra officiel side ikke ønsker at introducere børn og unge til alternative kønsidentiteter. Det er som sagt fint og oplysende med et dansk kompendium over litterær repræsentation af minoriteter, men den problemstilling, Rothstein går til stoffet med, er født international, og den er slet ikke så enkel, som man kan få indtryk af, når man læser *Den sorte mand*. Censurkræfter findes nemlig på begge sider af det politiske spektrum, og midlet til at bekæmpe dem er ikke en uproduktiv insisteren på at sige n-ordet, men handler snarere om at stå fast på, at en mangfoldighed af perspektiver skal høres og respekteres i en demokratisk debat, hvor vi et rummer os alle sammen – og ikke kun en hvid kulturelite.

Anmeldt af Marie-Elisabeth Lei Pihl

Kanon og bestsellere i dansk litteratur 1800-1870

Johnny Kondrup: *Dansk guldalder på afgrundens kant*, 152 sider, Sorø: U Press, 2023.

Nye tiltag på romantikstudiernes område gør sig bemærket i disse år. Også dansk romantik diskuteres i flere udgivelser i nye rammer, både geografisk og med hensyn til periodeskel og indflydelsesveje. I Cian Duffys og Robert W. Rix' antologi *Nordic Romanticism: Translation, Transmission, Transformation* (2022) er fokus på udvekslingslinjer mellem nordisk romantik og den samtidige tyske og engelske litteratur, i Cian Duffys *British Romanticism and Denmark* (2022) studeres dyrkelsen af en norrøn kulturidentitet som en fælles tendens i dansk og engelsk romantik. I *Middelalderisme i dansk romantisk litteratur* (2023), skrevet af Lis Møller, Andreas Hjort Møller, Lea Grosen Jørgensen, Simona Zetterberg-Nielsen og Berit Merete Kjærulff, gives et bud på en ny periodeforståelse, som daterer de romantiske begyndelsesgrunde i Danmark tilbage til middelalderstudiernes prestige i København i slutningen af det 18. århundrede. Johnny Kondrups nye bog *Dansk guldalder på afgrundens kant* (2023), som er emnet for denne anmeldelse, er endnu et eksempel på et gennemsyn af de litteraturhistoriske kategorier og deres holdbarhed.

De nævnte enkeltudgivelser er af forskelligt format og forskellige i deres sigte. Mens de første kommer omkring stof og tema med udvalgte nedslag, har både middelalderisme-bogen og Kondrups guldalder-bog ambition om at redefinere 'dansk romantik' samt afstikke nye skel på tværs af gammelkendte inddelinger. Set under fællesnævneren 'middelalder-fascination' udvides romantikkens periode hos Lis Møller og co. således til at række fra 1750 til 1850. I Kondrups guldalder-model defineres perioden som en pendulbevægelse mellem romantisk helhedsvision (Alt er i Alt) og samme visions bagslag i romantisk nihilisme. En vekslen, der aftegner tidsrummet 1800-1870 som en selvstændig periode i dansk litteratur, jævnfør bogtitlens pendulsving mellem 'guldalder' og 'afgrund'.

De første to af bogens otte kapitler er en slags oversigt og oprydning i dansk litteraturhistorieskrivning og i de mærkater, der har været anvendt til at inddele og profilere dansk litteratur fra første halvdel af det 19. århundrede. Hæderkronede litteraturhistorikere som Valdemar Vedel, Vilhelm Andersen, Carl S. Petersen, Erik M. Christensen, Erik Lunding og Johan Fjord Jensen passerer revy, og skiftende periodebetegnelser som 'romantik', 'guldalder', 'romantisme', 'biedermeier' og 'poetisk realisme' holdes op mod hinanden og måles med hensyn til æstetisk-filosofisk-sociologisk dækningsomfang samt praktisk brug. Billedet standser ved Kondrups egen krydslæsning af særligt to perioderevisioner fra 1970'erne, nemlig Knud Bjarne Gjesings i hans *Den romantiske bevægelse. Skitse til en karakteristik* (1974) og Erik A. Nielsens kapitel "Det interessante" i Aage Henriksen, Erik A. Nielsen, Knud Wentzel: *Ideologihistorie 1. Organismetænkningen i dansk litteratur 1770-1870* (1975). Kondrup konkluderer på de opsatte ligninger, at betegnelsen 'guldalder'

med fordel kan opretholdes som en rent pragmatisk afgrænsning af perioden fra 1800 frem til 1870, hvor 'det moderne gennembrud' markerer en grænse og modideologi til den forudgående periode. Den *vision du monde*, der ud fra Kondrups skandering sammenfatter perioden 1800-1870, er betegnet i og med begrebet om 'det interessante' (jf. Erik A. Nielsen), hvilket også danner den røde tråd i bogens læsning af værker fra perioden.

De første kapitler opretter med andre ord den metodiske og videnskabelige platform, der skal læses ud fra. Det er som sådan udmærket, men det går vældig stærkt både med referencer til hjemlige diskussioner og med stikord til Immanuel Kant, Friedrich Schiller, Arthur Schopenhauer etc., som kan gøre det svært at følge den løbende argumentation, hvis man er uden en hel del forhåndsviden. Hvilket får denne læser til at stille spørgsmålet om, hvem bogen er skrevet til? Jeg er ret sikker på, at forfatteren, som er en af dette lands fremmeste editionsfilologer, vil optage dette spørgsmål i positiv ånd. Han fortæller i øvrigt også selv i sit forord, at bogen er skrevet på basis af en undervisningsrække, han har holdt på Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab på Københavns Universitet. Hvilket bekræfter mig i min opfattelse af, at bogen vil fungere bedre som en studiebog for undervisning, hvor de mange referencer kan ekspliciteres i oplysende dialog – end som enkeltstående tekst.

Mere interessant bliver det omkring 'det interessante', som udfoldes i roligere tempo i de næste kapitler. Periodens brug af termen dateres til den tyske romantiker Friedrich Schlegels essay *Om studiet af den græske poesi* (1797), og 'det interessante' begreb udvikles, som Kondrup viser, i dansk sammenhæng til at betegne en attitude i kunsten, der kommunikerer via det indirekte, det komplicerede og komplekse, således godt illustreret med et citat fra J.L. Heiberg om den moderne skuespilkunst (1843): "saa er ogsaa den moderne Diction deri forskjellig fra den antike, at den ikke, saaledes som denne, umiddelbart udtaler hele Characterens Indhold, men meget mere igjennem Det, som den udtaler, lader os ane et Andet, som den fortier, men som just derved virker stærkere, end om det udtaltes" (s. 70). Tilværelsens og følelsernes kompleksitet står i centrum for en ny skuen indad hos den enkelte, og livsfølelsen svinger, viser Kondrup iblandt rækken af de læste forfattere, ustadigt mellem en romantisk helhedsvision af naturens, det enkelte menneskes og alle tings guddommelige sammenhæng (monismen hos F.W.J. Schelling, Henrich Steffens, H.C. Ørsted, den unge Adam Oehlenschläger o.a.) og den modsatte oplevelse af tvivl, bristet illusion og afgrund (anfægtelse selv hos den romantiske budbringer Steffens, skepsis, ironi eller sortsyn hos Søren Kierkegaard, St. St. Blicher og Emil Aarestrup eller heroisk kamp for at afvise nihilismen i M.A. Goldschmidts dannelsesromaner). Og ind mellem dette spektrums yderpunkter placerer Kondrup så resten af periodens forfattergalleri i forskellige *cross over*-positioner. Desuden og parallelt med dette vises de nulstillede historiografiske kategorier, såsom 'biedermeier', 'poetisk realisme', 'romantik', 'romantisme', at kunne diskuteres i ny belysning under 'det interessante' synsvinkel.

Der er gode læsninger af Blicher (*Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog*) og Carl Bagger (*Min Broders Levnet*), demonstration af 'det interessante' filosofiske gennearbejdning hos Kierkegaard, 'det interessante' som en dæmonisk forbin-

delse af kunst og erotik hos Aarestrup (som Kondrup åbenbart misbilliger: “kunsten snylter overalt i Aarestrups univers dæmonisk på erotikken” (s.101)!) og af ‘det interessante’ som analytisk paradigme for periodens dannelsesroman (Thomasine Gyllembourg vs. M.A. Goldschmidt).

Det er velgørende med en beskrivelse, som i denne bog, af et langt litterært tidsrum, der tillader interessen for litteraturens overgange, strømninger og krydsende mønstre hen over de skel, som litteraturhistorikerne har oprettet for at indhegne denne enorme tidernes flod af tekster og udsagn, der er deres videnskabelige genstand. Men det er også disse skel, der bestandigt tillader os den interessante diskussion, som vi til enhver tid vil føre, om kausaliteter og påvirkningsforhold internt i litteraturen og, mere eller mindre subtilt, formidlet via alskens ydre forhold. Og som flytter et skel her og der. Til dette har jeg endnu blot et par bemærkninger at tilføje: Et af de punkter, hvor Kondrup trækker en længere linje op, er, hvor han omtaler de skrækromantiske træk i tidlige digte af Oehlschläger og B.S. Ingemann, som han foreslår at se som en for-form for det, der bliver til ‘det interessante’ hos den næste generations forfattere, i og med at der begge steder er tale om en fascination af det farligt dæmoniske (s. 76ff.) Jeg er ikke uenig i synspunktet, men finder det desuden interessant at spørge til forskellen mellem de to litterære attituder. Jeg tænker her på, hvilket læsepublikum de to typer af litteratur henvendte sig til i tiden, og på en dermed forbunden virkningsæstetik. Vi ved, at de skrækromantiske fortællinger med deres effekter af gys og chok fortrinsvis havde deres udbredelse i populærlitteraturen, meget ofte i fortællinger fra underholdende magasiner som *Læsefrugter* og *Maanedstroser*, ‘nytårgaver’ med mere. Jeg føler mig ikke overbevist om, at det skrækromantiske repertoire med dødningskaller og rabalder falder ind under Schlegels, ej heller Heibergs forklaringer af ‘det interessante’, som netop understreger det skjulte, det komplicerede, det ubevidste, der endnu ikke kan forstås eller gribes. ‘Det interessantes’ respons ligger, tror jeg, et andet sted end gotikkens: nemlig hos den dannede kreds af læsere og i en anden psykologisk dimension.

Apropos læsepublikum. Bogens sidste kapitel handler netop om det og er, set fra min synsvinkel, det mest spændende i bogen. Kondrup giver her adgang til et literatursociologisk og boghistorisk materiale, som muliggør indblik i tidens læsekultur, det vil sige gennem statistiske målinger af de omtalte forfatters bogtitler med disses oplag og salgstal og, må man formode, med deres dertil svarende popularitet. Forholdet vises dog også ikke altid at være én til én. En forfatters tidlige produktion kunne stige i oplag, i takt med at han/hun (fx H.C. Andersen og Gyllembourg) havde slået sit navn fast og var blevet berømt. Ligeledes ser man hos de enkelte forfattere diverse eksempler på bestsellere, der over et kort interval blev genoptrykt i flere oplag, mens andre titler ikke blev genoptrykt, og andre igen måske kun én gang i forfatterens samlede værker. Der er mange spændende detaljer og videregående spørgsmål i denne oversigt. Fx ville det være interessant at vide, hvordan de forskellige forfatters salg fordeler sig demografisk på grupper ud over landet. Ligeledes ville det være interessant at komplettere billedet med tal for tidens populære oversættelseslitteratur, der fyldte i bog- og tidsskriftudgivelser. Det er et kæmpearbejde, der er samlet af Kondrup og de forskere, han citerer,

og som her ligger tilgængeligt i *Guldalder*-bogen. Man kan håbe, at forfatteren ikke er færdig med sine boghistoriske undersøgelser.

Anmeldt af Marie-Louise Svane

Den lille Idas bøger

Charlotte Appel og Nina Christensen: *På sporet af børn og bøger. Læsekultur og medier 1750-1850*, 352 sider. København: Gads Forlag 2023.

Charlotte Appel og Nina Christensens undersøgelse af dansk børnebogskultur omkring 1800 er baseret på en enkel metodisk-teoretisk overvejelse, som har flere vidtrækkende og overraskende konsekvenser. For en gangs skyld giver forfatterne sig ikke i kast med den vanskelige afgrænsning mellem børne- og voksenlitteratur og diskussionen af alle de aporier, der knytter sig til en sådan skelnen. I stedet bruger de selvbiografisk og biografisk materiale til at undersøge, hvad børn egentlig læste i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, og hvad det meget fleksible bogmedie blev brugt til i forskellige sociale sammenhænge i denne periode.

Dette receptionshistoriske perspektiv i bredeste forstand, som forsøger at yde retfærdighed til børns betydning som selvstændige aktører i det litterære felt, ledsages af en lang række skarpsindige justeringer, hvormed de to forfattere konfronterer nogle af de ofte nævnte problemer i klassiske nationalfilologiske børnelitteraturhistorier. Opmærksomheden på børnelæsernes ejendommelige interesser fører i første omgang til, at der sættes spørgsmålstejn ved de lineære kronologier. Klassikere fra 1700-tallet som de forskellige Robinsonader er stadig relevante i begyndelsen af 1800-tallet. Desuden har børn ikke den store interesse i nationalfilologiske grænser. Især i den danske helstat læses der på flere sprog og i oversættelser fra flere kulturer. Børn bekymrer sig heller ikke om den førnævnte skelnen mellem tekster for børn og voksne. De læser folkebøger som *Till Eugenspiegel*, eventyr fra *Tusind og én nat*, Holberg-komedier eller August Lafontaines sentimentale romaner. Endelig viser beretningerne om læseoplevelser, at læsning indgår i et netværk med andre barndomspraksisser, som forfatterne forsøger at belyse gennem en hel række intermediale konstellationer.

Den oprindelige teoretiske indramning af undersøgelsen afspejles også i dens konkrete struktur. Vi får ikke en lineær historie, hvor vi præsenteres for barndomsbilleder og børnelitterære genrer fra oplysningstiden til den danske guldalders romantik og biedermeier. I stedet er undersøgelsen organiseret efter ti tematiske perspektiver, som hver især sætter den tidlige historie om børnebogsproduktion og -distribution i Danmark ind i en ny kulturhistorisk kontekst. Det fører til en mangfoldig (til tider næsten collageagtig) og frem for alt underholdende varieret fremstillingsform. Hertil bidrager også de mange børneprotagonister, der introduceres i

de enkelte kapitler, og hvis oplevelser er med til at konkretisere de kulturhistoriske sammenhænge, der behandles i afsnittene. Et af disse børn, som mange læsere af bogen vil huske, er Ida Thiele. Ida mistede sin mor i en tidlig alder og voksede op hos sine bedsteforældre i Vestsjælland. Hun skrev jævnligt breve til sin far, hvor hun berettede om sin hverdag hos bedsteforældrene. Hendes far Just Mathias Thiele, der kom fra en kendt bogtrykkerfamilie, var selv med til at forme et moderne billede af barndommen i Danmark og gjorde sig især bemærket som udgiver af de første eventyrsamlinger. Med dette i baghovedet er det måske ikke overraskende, at han også forsøgte at følge og dokumentere sin datters barndom kunstnerisk. Ikke nok med at han samlede datterens breve, han førte også en slags dagbog for datteren, som han lod indbinde overdådigt som "Idas Sparebøsse". Han fik også malet barneportræt af hende af tidens kendte danske kunstnere. Hans forsøg på at give sin datter en omfattende, æstetisk indrammet opvækst finder et ekko i et af H.C. Andersens smukkeste eventyr, som skabte et monument over Ida Thiele i *Den lille Idas Blomster*.

Det er næsten unødvendigt at understrege, at Appel og Christensen bringer en lang række dokumenter frem i lyset, som slet ikke eller kun marginalt har været behandlet i forskningen. De første tre kapitler af undersøgelsen virker stadig relativt konventionelle. En generel introduktion til de forskelligt profilerede fortælle- og læsekulturer i byen og på landet, som også bruges til at skitsere drengenes specifikke læseadfærd, efterfølges af en glimrende oversigt over de danske ABC'ers tidlige historie. Det efterfølgende kapitel, der er dedikeret til de tyske filantroper og deres danske adepters arbejde, som ofte beskrives i uddannelseshistorien, fører også til en grundig boghistorisk præsentation af Morten Hallagers og andre tidlige danske børnebogsproducenters arbejde.

Kapitlet om billedark og billedbøger markerer begyndelsen på en lang række nyskabende oversigter, hvor hidtil ubehandlede aspekter af den danske barndoms kulturhistorie præsenteres. Selv et kort blik på det præsenterede visuelle materiale er nok til at understrege dets relevans for aktuelle forskningsemner. Billedarkene og billedbøgerne er ikke kun velegnede til at diskutere pædagogiske diskurser. De præsenterer forsøg på at popularisere naturhistorisk viden, arbejder med forestillinger om orientalske og andre eksotiske fremmede verdener og præsenterer nye borgerlige hverdagsverdener. Desuden repræsenterer de i kraft af deres materialitet selv vigtige vidnesbyrd om den fremvoksende varekultur i begyndelsen af 1800-tallet, som forfatterne udforsker i et særskilt kapitel, ikke mindst centreret omkring julehandelen. Forfatterne går også overraskende nye veje med kapitlerne om børnebrev og teaterkultur, som kan bruges til at reflektere over de nye begreber om subjektivitet og socialitet, der er forbundet med de tilsvarende genrer rettet mod børn og den tilhørende legepraksis. Materialets politiske dimensioner bliver tydelige i yderligere kapitler om pigebøger og de rollemodeller, de formidler, eller skildringer af koloniale magtforhold i børnebøger.

Det er ikke kun referencerne til de læsende og udøvende børn, der skaber forbindelser mellem de forskellige rammer og perspektiver, som de enkelte kapitler udvikler. Frem for alt er undersøgelsen præget af grundige boghistoriske iagttagelser, hvor læseren ikke kun informeres om forlæggere, redaktører, trykkere, bog-

handlere, bogdistributører og forskellige mellemed, men også om de sociale felter, de opererer i, samt de tekniske og materielle forhold, der har haft afgørende indflydelse på bogproduktionens udvikling.

Det er håbet, at udgivelsen vil inspirere til yderligere forskning i det præsenterede materiale. Selv om det – som vist – er en innovativ undersøgelse, inviterer næsten alle kapitler til yderligere forskning, hvor de tekster og billeder, der præsenteres her, kunne placeres i andre kontekster og analyseres fra andre teoretiske perspektiver. Her tænker jeg mindre på de oplagte kønsteoretiske og postkoloniale spørgsmål, som allerede er godt behandlet i bogen, og mere på dybdegående medie- og performanceteoretiske overvejelser eller diskursanalytiske studier, der f.eks. undersøger det epistemologiske potentiale i populariserende repræsentationer af viden.

I et studie, der beskæftiger sig med den ikke mindst materielt fascinerende bogkultur i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, bør det ikke forbigås i tavshed, at det selv er udformet som en meget attraktiv bog, der ikke kun imponerer med sine mange illustrationer, men også med sit håndgribelige materielle design.

Anmeldt af Klaus Müller-Wille

“Fordi alt er blå”

Søren Frank: *A Poetic History of the Oceans: Literature and Maritime Modernity*, 447 sider, Boston: Brill, hardback 2022, paperback 2023.

Sylvia A. Earle skriver i sin bog *The World is Blue*, at det er ‘det grønne’, der skaber overskrifter, men uden ‘det blå’ ville der ikke være noget ‘grønt’, intet liv på jorden. Verden er blå, som også den danske digter Henrik S. Holck var opmærksom på (jf. overskriften). Farven er trængt ind i den almene bevidsthed som en krisebevidsthed i forlængelse af klodens opvarmning: mere vådt vejr, havstigninger, oversvømmelser, flere skybrud, cykloner. Denne nye tilstand er et stadig mere udadvendt og offensivt tænkende humaniora nu begyndt at forholde sig til, og den danner den dystre baggrund for blå humaniora og Søren Franks *A Poetic of the Oceans. Literature and Maritime Modernity* (2022), der er udgivet i Brills serie *Studies in Comparative Literature*.

Havets verden er stort set ukendt for os. Vi har detaljerede kort over luftterritorier samt over Månen, Mars og Jupiter, men havet er stadig stort set en fremmed verden. Forurening og ødelæggende udnyttelse af ressourcerne siges at være endnu mere markante i havet end andre steder. Det særlige ved havforureningen er, at den overvejende er usynlig og gemt væk under havets overflade. Ude af øje, ude af sind. Men nu er vi vågnet op til en monstrøs plastik- og CO₂-forurening, overfiskning, trawler-raserede havbunde og ødelagte koralrev. Nu tales der om ‘det døde hav’, og tidligere på året arrangerede Danmarks Sportsfiskerforbund en begravelse af den hårdt ramte Vejle Fjord med forfatteren Carsten Jensen som ‘præst’. Med et hastigt

stigende havniveau kan det ikke længere skjules, at jordkloden mest er en havklode, og at også havet må tages alvorligt som en væsentlig del af vores omgivelser.

Humanvidenskaberne får oceankontakt

Værkets generelle baggrund er den udbredte havglemsel, hydrofasi eller måske ligefrem thallasso- eller oceanofobi, havangst. At leve på land skaber blinde punkter, i hvert fald set med et oceanisk blik. Selv om 'human-ocean entanglement' er ældgammel, har havet, som Frank beskriver det i indledningen, i høj grad været en fortrængt, udgrænset virkelighed (s. 25). Til gengæld er der sket en oceanisk vending inden for humaniora i de senere årtier med blå forskningsfelter som Blue Humanities, Wet Humanities og Island Studies. En sømand kan gå i land, men her er det humaniora, der står til søs i blåt matrostøj. Blå humaniora er begyndt at tage form som en formaliseret, systematiseret viden om havet og havene. Litteraturvidenskaben er også blevet mere blå, og det er Franks ambitiøse værk et godt eksempel på. Denne poetiske historie om havet yder havet retfærdighed som et selvstændigt oceanisk, litterært-humanistisk perspektiv. Hovedfokus er på oceangående verdenslitteratur og modernitet set som et maritimt fænomen. Havet fremstilles ikke som 'en anden verden' og sømænd og skibe som andet og mere end undtagelseseksistenser og undtagelsessteder. Hav og skibe fremstilles derimod som steder i deres egen ret og som billede på det nye, dystre og risikofyldte verdensbillede. Det betyder, at blikket er rettet mod forskellige former for selvstændiggørelser af maritime perspektiver i litteraturen, herunder som oceaniske fokaliseringspunkter i en antropocæn kontekst (s. 178).

Værket er en grundig gennemgang af forestillinger om havet i og uden for litteraturen. Det beskrives, hvordan havet i forskellige litterære geografier genopdages som en 'ny' verden, og hvordan der snart sagt på alle områder mangler systematiseret, dybtgående viden om havet som fænomen/ide. Det fremstilles som et problem, for havet giver anledning til at se verden og virkeligheden på nye måder; et fænomen, som 'i sig selv' påvirker de måder, hvorpå der produceres viden og poesi. Med energi, overbevisning og indsigtfulde humanvidenskabelige koblinger fortæller Frank sin læser, at havet ikke længere kan fortrænges, fordi det er klodens termostat, et gigantisk spisekammer og i sidste ende vores skæbne. Det er en skøn poesibog, men ikke nogen harmoniserende poesibog. Tværtimod udfordrer den de sikkerhedsnarrativer, som velfærdsmennesket pansrer sin tilværelse med, og konfronterer os via litteraturen med ubehagelige oceaniske sandheder om en mere eller mindre destabiliseret planet. I forlængelse af bogens undertitel fristes man til at kalde den her beskrevne oceaniske tilstand en udgave af det, Ulrich Beck kalder 'risikosamfundet', og det, Zygmunt Bauman kalder 'flydende modernitet'. Frank er i sine analyser og panoreringer hele tiden opmærksom på koblinger mellem havets bevægelighed i og uden for litteraturen og det moderne som forandring, dynamik og fremmedgørelse.

Fire maritime verdensbilleder

Frank griber i det indledende kapitel tilbage i historien for siden at føre læseren helt op til nutiden. Han undersøger havets kulturhistorie gennem fire epoker og

primært via litteraturen, og denne lange historie præsenteres som en række maritime verdensbilleder indeholdende en hel del historisk sandhed (s. 414). Frem til cirka 1450 var det dominerende syn på havet *teocentrisk*, hvor havet blev set som farligt og styret af guderne eller 'Gud'. Her er vi i fortsættelsen af det formløse kaos efter syndefaldet, hvor havet som i Kingos havsalmer fremstilles som et farligt sted. Med de store opdagelsesrejser opstår et *antropocentrisk* syn, præget af 1700-tallets videnskabelige verdensbillede med observationer og registreringer. Noget for os i dag så selvfølgeligt som fisken bliver i denne periode et væsentligt element i forestillingen om havet. Vi ankommer her på sin vis til en mildere verden, idet mennesket får mere kontrol over havet. Men det er samtidig her, at menneskets egen brutalitet tager over, idet europæerne bliver i stand til at erobre verdenshavene og at kolonisere det meste af verden. Det våde element forsøges yderligere tæmmet og erobret via moderne teknologi fra ca. 1850, hvor der dermed opstår et *teknocentrisk* syn på verden. Siden 1945 har opfattelsen af havet bevæget sig mod det *geocentriske* med fokus på hele planeten som en sammenhængende fysisk enhed og fysisk-kosmisk fornemmelse. Denne epoke går under den mere velkendte betegnelse den *antropocæne* tidsalder, hvor konsekvenserne af (hav)forureningen for alvor viser sig og opdages. I den teknocentriske epoke erstattes fisken ifølge Carl Schmitt af maskinen som dominerende forestilling om havet, mens maskinen erstattes af plastik som centralt motiv i den antropocæne epoke.

A Poetic History of the Oceans giver først en grundig indføring i disse fire havismer, men er imidlertid ikke 1:1 struktureret ud fra disse epoker, om end bogen fortløbende fremstiller en bevægelse fra ældre til nyere og nye forestillinger om havet. Efter indledningen og et historisk kapitel, hvor bogens komparative metode og de fire maritime verdensbilleder præsenteres, følger fire kapitler henholdsvis om rytme, teknologi, materialitet og det antropocæne, som delvis er relateret til de fire epokale 'centrismer'.

Værket er ganske vist især optaget af, hvad den skønne litteratur har fortalt og tænkt om havet gennem tiderne, men den er drevet af en større ambition, der vedrører havet og det oceanocentriske som et selvstændigt epistemologisk blik på verden og som noget andet end terracentrisk viden. Man kan sige, at Frank tager den fulde konsekvens af havets enorme betydning for liv og litteratur ved at centralisere havet og således omgøre dets radikale andethed. Havet bør ydes retfærdighed som et maritimt eller som skiftende maritime verdenssyn i egen ret. Af samme grund bliver tilgangen bredt humanvidenskabelig med en erkendelsesmæssig interesse i, hvad litteraturen og blå humaniora kan bidrage med videnskabeligt og i forhold til aktuelle samfundsudfordringer. En vigtig pointe er, at vi uanset velstand og frigørelse er henvist til at lære at leve med usikkerhed.

Det er således et værk med blik for omfattende kontekster: forbindelser mellem det humane og det ikke-humane, det organiske og det ikke-organiske, teknologi og mere eller mindre direkte okeankontakt, mellem fortid, nutid og fremtid. Vi kommer i bogen tættere på eksotiske felter som konkyliologi og iktyologi, men også velkendte emner som meteorologi og klodens hydrologiske (u)balance. Disse discipliner samles i et blåt humaniora, der trækker på Ocean Studies, Island Studies, Wet Humanities etc., og som har tilført humaniora okeankontakt.

A *Poetic History of the Oceans* får også beskrevet andre 'særligheder' ved havtemaet, herunder livet ombord, som typisk fremstilles som en direkte virkeligheds-kontakt og som en farlig, uforudsigelig virkelighed. At være ombord kræver en højt udviklet praktisk fornuft og "incredible skills of actions to survive" (s. 32), hvor viden konstant ændres og vibrerer i ufuldkommenhed, som det hedder samme sted. Også i denne forstand burde maritim modernitet og maritim kunst i særdeleshed tale ind i en tid, hvor sikkerhed er blevet til en by på grænsen mellem Rusland og Ukraine!

En verdenslitterær poesihistorie

Den maritime udgave af det teocentriske, antropocentriske, teknocentriske og geocentriske verdensbillede udgør en hel verdenslitteraturhistorie, og i henhold til værkets undertitel er det med vægt på litteraturen fra 1800-tallet og fremefter. Sammenlignet med en anden klassiker på feltet, Cesare Casarinos bog *Modernity at Sea* om litteraturen i det 19. århundrede, breder dette værk perspektivet ud og opdaterer og aktualiserer det oceaniske perspektiv i forhold til havhumaniora, det antropocæne og samfundsudfordrende klimaspørgsmål. Frank har en litteraturvidenskabelig baggrund og er nyansat professor i nordisk litteratur på Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet, men ambitionerne i hans store bog om havet rækker således betydeligt længere ud end traditionel litterær nærlæsning.

Undersøgelsen omfatter både hyperkanoniserede værker som *Bibelen*, islændingesagaerne, romanen *Moby Dick* (1851) af Herman Melville og Joseph Conrads romaner, noveller og fortællinger samt i den store sammenhæng mindre kendte, men rigtigt gode forfattere som Jens Munk, Jonas Lie, Jens Bjørneboe og Siri Ranva Hjelm Jacobsen. Der er også omtale af andre skandinaviske forfattere som Amalie Skram, Alexander Kielland og Holger Drachmann, der har inspireret nyere skandinaviske forfattere som Aksel Sandemose, Jens Bjørneboe og Carsten Jensen (s. 127). Den regionalvidenskabelige, skandinaviske dimension indgår således i en maritim verdenslitteraturhistorie med vægt på koblinger mellem den ypperste moderne havlitteratur (Melville, Conrad etc.) og skandinaviske forfattere. Denne tilgang har etableret sig som en verdenslitterær undersøgelsespraksis, hvor mindre kendte værker, typisk fra forfatterens egen nation/region, kanoniseres sammen med hyperkendte, dagsordenssættende værker.

Værket er præget af en totalambition om at bygge bro mellem 'sit eget' og verden udenfor, men også på den måde at den løfter sine litteraturvidenskabelige læsninger ind i omfattende historiske og filosofiske sammenhænge med linjer over i andet – billedkunstnerisk, filmisk – materiale. Tilgangen indbefatter f.eks. både litterært og filosofisk inspirerede studier i stedets og tidens betydning. Ved at strække perspektivet langt tilbage i tiden og helt frem til den nyeste litteratur, og ved at trække på et omfattende teoriapparat i og uden for havhumaniora, formår Frank både at perspektivere skiftende og tit divergerende litterære havforestillinger.

Stofmængden gennemlyses mere præcist af nyere oceaniske, økologiske teorier inden for felter som Blue Humanities, Blue Ecology og New Materialism. Frank har derudover sin helt egen tilgang til nyere humanistisk-litterære havstudier, som han kalder 'an amphibian comparative literature'. Den amfibiske tilgang beskrives som en sammenhængende generisk metode:

“ my amphibian approach of analyzing poetic strategies, ocean images, figures of time, conceptions of the past, present, and future, and articulations of the relationship between gods, humans, technology, and nature to be a cohesive method applicable to further readings into maritime literature. (s. 414)

Det generiske består i en beskrivelse af, hvordan de undersøgte værker gør brug af en sammensat poetik, en for havlitteratur typisk ‘composture poetics’, som i mange tilfælde indebærer spændinger mellem to eller flere af de fire maritime verdensbilleder og de dermed forbundne historiske sandheder (s. 414). Frank beskriver videre sit havprojekt som værende komparativt på tværs af perioder, sprog, nationer, genrer og discipliner. Det sker i bevidstheden om at ville gøre noget andet end Area Studies, som tit er forankret i en politisk realitet med nationer og imperier, og noget andet end sprogbaserede litteraturstudier, som tit er forankret i formelle læsninger. Den lingvistiske vending dræber tingene, om end den er et nødvendigt korrektiv til den naturalistiske/positivistiske tilgang (s. 227).

Joseph Conrad og reparerende læsninger

Værket får for alvor havets betydning ud over rampen i en bred (litteratur)historisk, litteraturgeografisk og genremæssig sammenhæng. Beskrivelserne af den maritime roman fra 1850-1920 må fremhæves særskilt. Frank sætter ikke lighedstegn mellem kolonibeskrivende forfattere som Conrad og så europæernes brutale kolonisering af Afrika. Den i undertitlen nævnte maritime modernitet åbner netop for en anden tilgang end den klassisk postkoloniale med en skarp opdeling mellem ‘udefra’ og ‘indefra’ og en magttematiserende modsætning mellem koloniseret og kolonisateur. Europæisk romanskrievning generelt reduceres ikke til kolonialismens forlængede arm. Conrads romaner beskrives derfor som en åbning af nationernes Europa over for kolonierne modsat den nations- og landbaserede romanskrievning, der i høj grad blev tænkt og skrevet ud fra nationen. Havtemaet ydes således retfærdighed som et andet selvstændigt perspektiv end den traditionelle roman på den ene side og klassisk postkoloniale læsninger på den anden side.

Frank er på samme tid stærkt opmærksom på, at Conrad netop også har blik for koloniseringens uhyrligheder. Conrads romaner følger i koloniseringens spor og beskriver de brutale følger af europæisk imperialism. Conrads romaner læses imidlertid primært med afsæt i det maritimt moderne, herunder som en beskrivelse af radikal fremmedgørelse snarere end “progressive settlements” (s. 27).

Betydningen af havtemaet bredes også længere ud og ses f.eks. i forhold til post-humane perspektiver og en “more-than-human context” (s. 27). Det påvises derudover, hvordan oceaniske perspektiver udfordrer hævdundne litteratur- og kulturhistoriske kronologier (s. 29). Oceanemaets litterære udvidelse af europæernes verden kalder i værket på noget, der ligner en reparerende læsning, dvs. en mindre konfronterende læsning end mange postkoloniale læsninger. Frank bruger ikke selv dette begreb, som er et begreb hos Eve Kosofsky Sedgwick, men påviser i lighed med dette begreb til eksempel, at Conrad ikke er den imperialismens forfatter, som især den tidlige postkolonialisme har gjort ham til. Conrad er derimod opmærksom på imperialismens dystre konsekvenser (s. 26) og beskriver mange paralleller mellem

barbari i det europæiske og barbari i kolonierne (s. 28). Conrad beskriver europæernes hærgen i Afrika som racisme, udnyttelse og vold og er således hos Frank fremstillet som en mindre reaktionær forfatter, end postkoloniale læsninger har gjort ham til.

Moby Dick og moderne romanlitteratur

Et andet stort maritimt værk, som Frank tager livtag med, er *Moby Dick*, der af gode grunde anføres som kardinaleksempel på maritim poetik. Frank breder perspektivet ud ved at koble *Moby Dick* til samtlige maritime verdensbilleder – teocentrismen, antropocentrismen, teknocentrismen og geocentrismen – og gør således denne roman til hovedeksempel på ‘composture-’ eller samtidighedspoetik.

Moby Dick er romanen med de legendariske figurer som Captain Ahab og harpuneren og den tidligere kannibal Queequeg ombord på hvalfangerbåden Pequod. Romanen er også illustrativ i denne sammenhæng, fordi modtagelsen af den i litteraturhistorien spejler havets stedmoderlige skæbne i kulturhistorien som overset element og virkelighedsfaktor. Det tog nemlig det meste af 80 år, før *Moby Dick* for alvor fangede læsere og anmeldere. Det havde at gøre med selve havet som – forskert, banalt – tema, der er blevet forbundet med eventyr; eksotiske, fabulerende fortællinger, hvorfor det er blevet anset for at pege bagud i (litteratur)historien og derfor et lidet kanoniseringsværdigt tema. Denne, må vi sige, terracentriske holdning blev i mange årtier afgørende for modtagelsen af *Moby Dick*. Romanen var i starten så glemt, at selv Rudyard Kipling ikke havde læst den, som Tim Severin skriver i *In Search of Moby Dick: The Quest for the White Whale* (s. 16). Med dette in mente er det ikke overraskende, at romanen blev et kommercielt flop, da den udkom. Siden hen er den blevet en modernistisk klassiker, og havet som natur, virkelighed og modernitet er nu – bedre sent end aldrig – også stærkt på vej ind i litteraturhistorierne, historiografierne og klimabevidsthederne som en alternativ tilgang til viden om verden set i forhold til terracentrisk vidensproduktion. Romanen er inspireret af Melvilles egne sømandserfaringer og har også inspireret moderne søfarere/eventyrere som Severin, irsk forfatter, og Tróndur Patursson, færøsk billedkunstner, på deres *The Brendan Voyage* i 1976-77 og *The Ulysses Voyage* i 1986. De har begge Melville i blodet og som direkte forbillede for deres ekspeditioner og kunstneriske skaben (jf. Severin, s. 16).

Romanen og dens lige så berømte fortælling om jagten på den hvide hval er slået bredt igennem i finkulturen, populærkulturen og i den almene bevidsthed, men har også fået status som et hovedværk inden for modernismen. Som skildrer af sømandslivets mest barske udgave – den ombord på hvalfangerbådene – er Melville selv ‘a hand-picked harpooner’ i forhold til at beskrive havet som indbegrebet af en radikalt flydende virkelighed konstant forbundet med risici og usikkerhed. Frank beskriver den hvide kaskelotlignende hval i havets store rum som et radikalt modernistisk brud-tema om brustne forventninger, skibskatastrofer, kaos, desorientering, men også som en flydende eftermoderne virkelighed.

Der er således mange gode grunde til, at et referenceværk inden for blå humaniora som *A Poetic History of the Oceans* privilegerer *Moby Dick*. Som nævnt lægger Frank vægten på moderne prosa og beskriver her især Melville og Conrad som klassisk-moderne forfattere og i særdeleshed som romanprosaportaler ind i det mo-

dernistiske. De sætter med deres prosa for alvor havet på dagsordenen især i anden halvdel af 1800-tallet og i de første to årtier af 1900-tallet. Det sker samtidig med udgivelsen af modernisme-lyrikkens to portaler i 1850'erne: Baudelaires *Les fleurs du Mal* (1855) og Walt Whitmans *Leaves of Grass* (1857). Melville og Conrad havde modsat mange nyere forfattere begge oceaniske førstehåndserfaringer, sømandserfaringer: Melville ombord på tre forskellige hvalfangerbåde (*Acushnet*, *Lucy Ann* og *Charles and Henry*), og Conrad fra sin tjeneste i den franske og britiske handelsflåde. Gad vide, om der kan spores forskelle mellem værker skrevet af forfattere med og forfattere uden maritime erfaringer? Det er en uddannet skibskok og tidligere sømand, der spørger.

Disse to maritimlitterære koryfæer repræsenterer begge ganske vist et modernistisk romangennembrud, men som Frank påviser, sker der også det hos dem begge, at “the nautical novel becomes full-blown and one-dimensional male” (s. 129). Her skildres mandetyper med et følelsesliv, som kan virke fattigere end det hos de nyeste robotter på markedet! Foruden dette præg af mandig endimensionalitet skelner Melville og Conrad skarpt mellem hav og land, hjem og skib. Heroverfor fremhæver Frank det kvindelige element hos Jonas Lie – et element, der tit tilskrives en central rolle i Lies maritime univers, samtidig med at sømandslivet i hans fortællinger fremstilles som mindre vildt, brutalt, andethedspræget og dermed mindre klaustrofobisk maskulint end hos Melville og Conrad. Det, Lie gør, opsummeres som følger: “a domestication of the maritime and an oceanization of the domestic” (s. 133). Lie fremstilles som en forfatter, der repræsenterer en rummelig nationalisme, som er en åben, progressiv struktur styret af traditionsstærke dannelsesforestillinger, hvor den hjemvendte helt indgår et dialogisk kompromis med landlivet. Frank bruger således udvalgte værker til at fremhæve ligheder og forskelle i litteratur- og kulturhistoriske forestillinger om havet.

Konklusion

Franks bog handler om havet i litteraturen, og det er i forhold til nationernes terracentriske verden et i særdeleshed grænseoverskridende fænomen. Med sin omfattende epistemologiske og mangfoldigt historiske tilgang og samtidig tekstanalytisk harpunerende tilgang forholder Frank sig kongenialt til sit oceangående tema. Befriende er det ligefrem, at et litteraturnært ord som ‘poetisk’ indgår i titlen. For at få en fornemmelse af kernen i litteraturens/kunstens tanker om havet, kan man citere følgende udsagn om litteraturens havfigurer fra denne store poesibog om havet: “frontiers of the unknown”. Det hele foregår langt ude med dertilhørende sans for kriserepræsentation. Men litteraturen og nu også blå humaniora fortæller os, at den oceaniske udsathed og fremstillinger af samme ikke blot rummer fremmedgørelse, men også genfortryllelser netop på grund af den tætte kontakt med en farlig, evigt bevægelig virkelighed, som skærper sanser og nærvær, og hvor omfattende sammenhænge måske ligefrem manifesterer sig mere direkte end i det landbaserede.

Denne bog sender læseren langt ud i og dybt ned i forestillinger om de frie vandmasser, hvor landbaserede kategorier kommer til kort. Ilandstegen har denne læser fornemmelsen af at have nået 360 grader rundt om havtemaet. Vil man ombord,

skal man være forberedt på, at Franks bog udfordrer ens vante forestillinger om verden. Det hele bliver mere blå.

Anmeldt af Bergur Rønne Moberg

Kolbøtterisk spændende og flot bog om havets underværker

Frits Andersen: *Underværker. Fortællinger om havets vidundere*, 314 sider, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag, 2023

Vores sanser er slet ikke gearret til at opfatte livet i havet. Vi kan ikke umiddelbart se mikroskopien i havet, under havet og i de havstrømme, som bevæger underværkernes omflakken. Det skriver Frits Andersen i sin bog *Underværker. Fortællinger om havets vidundere*. Forfatteren skylder naturvidenskaben meget. Jeg er sikker på, at der er en kraftfuld og nysgerrig planetudforsker inde under huden på ham. Én, der svømmer, dykker, erobrer og triumferende hiver slimede og flerhovedede objekter frem fra dybet og med hjem i nubrede notesbøger. Nøj, så fine og mærkelige de er! Men jeg ved også, for det siger han selv, at der er mere end katalogisering og planetarisk nyfikenhed på færde. Det skal der være. Underværkerne på jorden, især under havet, kalder på en andethed, en dybhavsbegejstring og positiv lystfuldhed, en genfortryllelse måske, og her pibler Victor Hugo, Jules Verne, H.C. Andersen, Herman Melville, André Breton, Jacques-Yves Cousteau (åh, barndoms minder foran fjernsynet!), Philip Henry Gosse, som var med til at udvikle akvariet i 1800-tallet, og Superflex frem på skærmen.

Litteraturen og kunsten kan jo noget med dén andethed. Det er ligefrem drivkraften, kan man hævde. Man kan forestille sig Andersen som et venligt, tohovedet havvæsen, en Poseidon med sæsonkort til Danmark, halvt himmelstræbende og halvt ansat på universitetet. *Underværker* er trofast som en lille hundehvalp mod alle de taksonomiske, systemiske, økonomiske og – lad os være ærlige – kedelige, nytteorienterede udlægninger af havets Andet. Men *Underværker* siger samtidig (med naturvidenskabelige bukser på, for de kan jo ikke undværes) nej, fandeme nej, vi må tilbage til sanserne, fortryllelsen, alt dét, der ret beset må være sublimt, altså *sub-limen*, lige under grænsen, helt derude (og helt dernede), hvor vi netop opfatter, hvad naturen gemmer, men så alligevel ikke fatter det.

Og heldigvis for det. Litteraturen og kunsten opfatter naturens gemthed og dyb. Naturvidenskabens job er at fatte, hvad dét så er.

Det er det samme som at sige, at jeg sådan set er uenig med præmissen. For vores sanser er jo netop superferme til at opfatte, ikke naturgemthedens essens (lad zoologerne og planetaristerne om det), men så dens aura, strålekrans, merværdi, sådan noget. Til gengæld er jeg helt på linje med den drivkraft, jeg bilder mig ind, har tunet, hakket, planet og boret forfatteren i hans æstetiske knallertprojekt. For er

du vimmer manner, det er denondelynemig en hammerlækker bog! På jysk vil man sikkert bare sige noget i retning af “det er en god bog” – men det rækker sgu da ikke! Aarhus Universitetsforlag må have brugt mange millioner på alle illustrationerne, den *top nice* grafiske opsætning, og lige om lidt digter jeg, at Andersen må have *sweettalket* helt grassat for at vride så meget lækkerhed og finesse og fuck-den-ser-godt-ud-at-have-liggende-på-sofabordet-skønhed ud af bogbranchen, som jo godt kan sammenlignes med den utilitarisme, *Underværker* vil værke sig ud over: der skal jo tjenes penge.

Således lystnedslag i *Underværker's* cool opslag: Evelyn de Morgans havfruer, meget yndige og lidt androgyne, og en spiritistisk optagethed af usynlige budskaber, skriver forfatteren, som er en “åndetelegraf” og en planetarisk og krystallinsk “synsmaskine”, som H.C. Andersen som bekendt fik en masse ud af. Eller undinerne, sendebud mellem elementerne, som gobleagtigt roder med naturvidenskaben og alligevel netop unddrager sig den som sfærisk gøgleværk, for eksempel i Gustave Moreaus malerier. Eller konkylologien, studiet af konkylies (så har man lært dét ord!) i Pierre Dénys de Montforts portrættering, hvor vi tillige får historien om to krigsskibe, der trækkes ned på bunden af planeten af en kæmpeblæksprutte. Eller Vladimir Tjebotarov, den sovjetiske filminstruktør, som døde i 2010, som på grænsen mellem omklamrende allegorisering af havdybet og en dagdrømmende utopi om samme laver *Amfibiemanden* (1961). Og så fik vi erotiseringen med. Der er noget penetrerende lystigt, et begær efter at knappe op og kradse med neglene og få sanselighedens eftertryk ind bag cellerne – ikke bare i værkerne, som Andersen skriver om, side efter side i den (fik jeg sagt det?) *smækkerlækre* bog, men også i hele skrivopdraget, bilder jeg mig ind: Frits Andersen med naturvidenskabelige bukser (ham, der fatter) og litterær bluse på (ham, der opfatter). Herligt miks!

Det er kort og godt imponerende. Jeg kan ikke genfortælle bogen, for den flyver – eller snarere svømmer og dykker – rundt over det hele, fra verdensdel til verdensdel, fra epoke til epoke, og fra medie til medie. Er der en lille smule akademisk uopdragenhed over det? Ja! Hvor fedt er dét lige?! Hele vejen hen til en dansk forfatter, som har for vane at skrive disse lækre bøger, som også er møgspændende og kolbøtterisk cool at have liggende, og som jeg hjertens gerne forsvinder i (mens jeg googler klip med Jacques Cousteau). Så læs den dog!

Anmeldt af Bo Kampmann Walther

Årstiderne pervers

Lars Handesten: *Årstiderne på vers. I danske digte, sange og salmer*, 185 sider, Hellerup: Spring, 2023.

Satellitmålinger fra de seneste halvtreds år viser, at foråret på den nordlige halvkugle nu kommer femten dage tidligere og efteråret femten dage senere. En tre år

gammel undersøgelse fra American Geophysical Union forudsiger, at i 2100 vil sommeren på den nordlige halvkugle strække sig fra den 6. maj til den 19. oktober. Det er næsten det halve af året. Vinteren vil være skrumpet ind til en måned hen over jul og nytår. Ændringerne vil især slå igennem i Middelhavsregionen og på Det Tibetanske Plateau. I Danmark er vi allerede i de tre v'ers vold: varmere, vådere, voldsomere. Indtil videre med det resultat, at meget af året føles som et langt efterår. Jorden drejer stadig omkring solen, og den står stadig skævt i verdensrummet, så årstiderne kan spejle sig hen over Ækvator. De astronomiske årstider med solherv og jævndøgn fungerer med et urværks præcision. Det er de klimatiske årstider, som er i udu.

Det er med disse forandringer i baghovedet, jeg forventningsfuldt åbner Lars Handestens bog om årstiderne i poesien. Han gør ikke selv noget stort nummer ud af det, men han nævner dog klimaforandringerne som en anledning til et gensyn med alle de danske digte, sange og salmer, som har årstiderne som motiv eller tema. Vi er inde ved noget af det allermest danske og allermest poetiske i dansk poesi. Det er sikkert derfor, jeg også åbner bogen med en vis betænkelighed. Årstids poesien er tyngt af nationalromantisk og protolyrisk arvegods båret frem af især *Højskolesangbogen* med dens fyldige sektion med årstidernes sange og salmer. Hvordan skriver man om alt det uden selv at blive en del af en hengemt tradition? Intet er mere traditionelt end årstiderne i poesien, intet er mere politisk og eksistentielt akut end klimaforandringerne og med dem rodet i årstiderne. Det er unægtelig en interessant dynamik.

Lars Handesten stiller ikke dilemmaet nær så dramatisk op, som jeg gør. Han nøjes med at konstatere, at klimaforandringerne aktualiserer årstidernes poesi, at årstiderne bliver ved med at skifte trods alt, og at deres besyngelse derfor er evigt aktuel. Handesten har tæft for at skrive bøger til tiden. Det gælder hans første bog *Litterære rejser – poetik og erkendelse i danske digteres rejsebøger* fra 1992, og det gælder hans forrige bog *Litteraturen rundt – aktører i det litterære felt* fra 2018. Begge bøger faldt på et tørt sted. Det samme gælder denne her. Det er mig bekendt og ifølge Handesten selv første gang, nogen har sat sig for at skrive samlet om årstidernes danske poesi. Med tanke på årstidernes tilstand, men ikke bare den, kan man kun sige tak.

Bogens første kapitel definerer, giver et historisk vue og diskuterer to centrale forhold for årstidsdigte, dét mellem naturbeskrivelse og naturprojektion og dét mellem lineær og cirkulær tid. Handesten lancerer også ganske kort et par begreber, atmosfære og affekt, som han dog ikke rigtigt benytter videre i bogen. Det han i stedet gør er via velvalgte teksteksempler at demonstrere, hvad årstidsdigtene er blevet brugt til, og hvilke motiver og temaer som er de gennemgående. Det foregår i de to næste kapitler. Hvor første kapitel giver overblik og viden, bliver det mere kursorisk i de to næste. De er bygget op med et væld af digtcitater fulgt af korte kommentarer. Bogen nærmer sig i disse stræk antologien. Det er en fornøjelse at opdage og genopdage det ene og det andet undervejs og mærke suset, når man støder på virkelig god poesi, men det er også alt sammen en lille smule forudsigeligt.

I fjerde og sidste kapitel skifter bogen igen gear, når Handesten giver sig tid til at se nærmere på de mange årstidssuiter. Her får man gode analyser af især de sidste halvtreds års årstidsdigte. Læsningen af Pia Tafdrups suite fra hendes duftkatalog

De fem årstider for eksempel står krystalklart. Til slut strejfer Handesten en række for bogen centrale diskussioner, som det kunne have været interessant at gå videre med: Hvordan skriver man menneskets naturtilhørsforhold frem, hvori består den “diffuse” forbindelse mellem kultur, identitet og vejr, hvad betyder det for alle disse digte at årstiderne ikke er, “hvad de har været”, og hvad vil det sige, at poesien til hver en tid må svare på naturens “overskud” af skønhed? Der er forskning nok at gå i lag med, hvad disse emner angår, men det bliver ved ansatsen.

Historisk spænder dansk årstidsdigtning, som en del af naturdigtningen, fra Morten Børups latinske “Foraarsang” fra omkring 1500 over salmedigtningen til romantikkens flytning af fokus fra Gud til ånden i naturen og videre over det sene 1800-tals flittige brug af årstiderne som kompositionsprincip, indtil alt det med årstiderne bliver for meget for modernisterne, og på den anden side af dem en fornyet interesse for motivet op til Morten Chemnitz’ *Bindinger* fra 2016 og med den en påvirkning fra økologisk tænkning. Det kursoriske i fremstillingen har konsekvenser for, hvor meget der kan siges om emnet. De litteraturhistoriske skift, jeg lige har refereret, er uoverraskende, og det der på baggrund af skiftene kan siges om, hvad årstiderne betyder for os, når for sjældent ud over det rimelige men også lidt selvfølgelig. Det er prisen, som Handesten må betale for at skrive en let tilgængelig og stofrig oversigt over årstidernes poesi. Mere dybdegående analyser kunne have nuanceret teksternes temporalitet – et helt afgørende aspekt af årstidsdigtningen. En konsekvent brug af de godt sete begreber atmosfære og affekt kunne have tegnet konturerne af en årstidernes fænomenologi. Og et mere diskurskritisk blik kunne have tydeliggjort forbindelsen til ikke mindst nationsbygningen.

Med disse spørgsmål er vi tilbage til den dynamik, jeg indledte med, mellem det alt for traditionelle og det i høj grad aktuelle. En mere kritisk tilgang til det alt for traditionelle ville have lavet den analyse af årstidspoesiens betydning for danskhed og for konstitueringen af det lyriske. En konsekvens af sådan en analyse kunne være et udblik til anden årstidspoesi end den danske. Årstider varierer globalt fra ingen årstider til de fire, vi normalt regner med inden for vendekredsene, og selv inden for dem er der stor forskel. Det ville have givet en mere planetær fornemmelse af årstiderne at tage mere af verden med, og det kunne have skabt en stærkere forbindelse mellem årstidsdigtningen og klimaforandringerne. Den forbindelse ville også have været styrket, hvis Handesten i stedet for at fortælle lyrikhistorien nedefra og op, altså fra Martin Børup til Morten Chemnitz, i højere grad havde læst historien på nuets betingelser. Vi har en akut interesse for årstiderne, fordi *time is out of joint*, som Hamlet siger. Den interesse kunne have dikteret perspektivet.

Jeg beder om noget mere dybdegående og radikalt. Det er rimeligt, synes jeg, fordi der ligger den dynamik og det dilemma i emnet, som jeg har peget på. Men jeg glad nok for, hvad jeg har fået. Bogen giver et kompetent, belæst og righoldigt overblik over årstidernes digte, sange og salmer inklusive børnerim og ikke mindst populærmusikkens overflod af sæsonaffekter og -atmosfærer. Tag bare C.V. Jørgensen. Der er fed sommeratmosfære på spil, når “pigerne på Bellevue demonstrerer for større lighed / lidt generte og sky”, alt imens borgerlighedsrevseren i sine helligdagshenslængte pottåger formår at få “fri” til at rime på “Bowie”, som det sker i indledningens “Sommersøndag nationen holder fri / nogen høre Arne Myggen /

selv høre jeg David Bowie”. Og der er efterårsaffekt i de sprogmusikalske paradokser og tidskollisioner i “Sæsonen er slut”: “Sommeren er forbi nu / & den nærmest fløj afsted / tomhændet står du tilbage & ka’ slet ikke følge med / det sortner for dine øjne / mens du stirrende står her & ser / endnu et dødt løb blev kørt med dig som blind passager / endnu en gang til men så heller aldrig mer”. Disse og mange andre strømførende sæson-lines disker *Årstiderne på vers* op med.

Anmeldt af Dan Ringgaard